

บทราฟิ่งรำพันเรื่อง ไหว้ครูดนตรีไทย ภาค ๑ :
ไหว้ครู ไหว้ใคร ใครไหว้ ไหว้ทำไม ทำไมต้องไหว้

อนันท์ นาคคง

ปรับปรุงจากบทความชื่อเดียวกัน ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือไหว้ครูดนตรีไทย สาขาดนตรี คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๖

(หมายเหตุ : คำราฟิ่งรำพันต่อไปนี้เป็นอาการรำฟิ่งรำพันส่วนตัว ที่ค่อยๆกลายมาเป็นตัวหนังสือให้อ่านกันเล่นเย็นๆใจด้วยบริสุทธิ์เจตนา หากมีข้อความตอนหนึ่งตอนใดไปเกี่ยวข้องกับหรือล่วงเกินท่านผู้หนึ่งผู้ใด การยอมรับข้อผิดพลาดที่เกิดโดยมิได้ตั้งใจและการขอสมอาภัยยอมสมควรกล่าวไว้ในเบื้องต้นนี้ด้วย)

ในช่วงเช้าพาราษา จะเป็นช่วงที่เหล่านักดนตรีไทย ทั้งที่เป็นสำนักดนตรีของทางราชการและสำนักดนตรีอิสระโดยทั่วไป รวมทั้งตามแหล่งสถาบันการศึกษาที่มีการฝึกหัดรำเรียนวิชาดนตรีไทย จัดให้มีพิธีไหว้ครูดนตรีไทยกันขึ้นไม่เว้นแต่ละสัปดาห์ จะเป็นวันพฤหัสบดีตามความนิยมหรือยกไปเป็นวันอาทิตย์ตามสะดวกก็แล้วแต่ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการดำรง ประเพณีพิธีกรรมอันดีงาม ซึ่งถือเป็นการปฏิบัติกันมาตลอดทุกปี เพื่อแสดงความบูชาคารวะครูดนตรีไทย ทั้งที่เป็นครูเทพ ครูที่ล่วงลับไปแล้ว ครูพักลักจำ ขอสมมาลาโทษในสิ่งที่ประมาทพลาดพลั้งในอดีต และเพื่อเกิดความเป็นศิริมงคลในชีวิต ของการประกอบวิชาชีพดนตรีไทย

ผู้ที่ได้เคยสัมผัสงานพิธีไหว้ครู จะรู้สึกและรับรู้ได้ถึงบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์งามสง่า น่าเกรงขาม แวดล้อมไปด้วยเสียงของวงปี่พาทย์ปี่พาทย์บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบการงาน กลิ่นธูปควันเทียน มีการตกแต่งสถานที่ด้วยเครื่องหอม ดอกไม้ หัวหมูปบายศรี เครื่องสังเวททั้งคาวหวานและกระบวนกรอัญเชิญเทพยดา ทางดนตรีที่สลบซับซ้อนของผู้ประกอบพิธีหลัก ที่หมายเรียกรู้กันในหมู่ชาวดนตรีนาฏศิลป์ว่า "พิธีกร"

พิธีกรในที่นี้ ไม่ใช่พิธีกรตามรายการโทรทัศน์หรือโฆษกตามเวทีการแสดงอย่างที่เข้าใจกัน หากแต่เป็นครูดนตรีอาวุโส หนุ่มชาวหนุ่มชาว เสื้อผ้าที่สวมมักจะจะเป็นเสื้อเชิ้ตแขนยาวหรือเสื้อคอพระราชนาณแขนสั้นสีขาว ทุ่งโจงกระเบน มีผ้าคาดคล้องไหล่ บางท่านอาจมีสายสิญจน์มงคลสวมศีรษะและสายธูปคล้องเฉียงไหล่อ่างพราหมณ์ด้วย พิธีกรที่กระทำพิธีไหว้ครูดนตรีไทย มักจะเป็นนักดนตรีที่ผ่านประสบการณ์ในโลกดนตรีมายาวนานจนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปที่สำคัญคือจะต้องผ่านพิธี "ครอบ" ให้เป็น "ครู" เสียก่อน และต้องได้รับมอบ"โองการไหว้ครู" หรือ "ตำราไหว้ครู" จากครูผู้ใหญ่ก่อนหน้านั้น ซึ่งจะเลือก"ครอบ"และ "มอบ"ให้แก่ผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมสมควรแก่การ ก้าวเข้ามารับช่วงเป็นพิธีกรรุ่นต่อไปเท่านั้น

พิธีกรงานไหว้ครูดนตรีไทยที่มีชื่อเสียง ถือเป็นหลักในแวดวงดนตรีไทย ได้แก่พิธีกรอาวุโสที่สุดที่เพิ่งจะถึงแก่กรรมไปเมื่อเดือนสิงหาคมที่ผ่านมาคือครูมนตรี ตราโมท (๑๗ มิ.ย. ๒๔๔๓ - ๖ ส.ค. ๒๕๓๘ สิริรวมอายุ ๙๕ ปี) ส่วนพิธีกรรุ่นรองลงมาที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนั้น ก็มีหลายท่านด้วยกัน เช่น ครูถวิล อรรถกฤษณ์, ครูสกล แก้วเพ็ญภาค, ครูบุญยัง เกตุคง, ครูเชื้อ ดนตรีรส, ครูกาหลง ฟุ้งทองคำ, ครูประสิทธิ์ ถาวร, ครูจำเนียร ศรีไทยพันธุ์, ครูสมภาพ ข้าประเสริฐ, ครูจิรัส อาจณรงค์, ครูศิลป์ ตราโมท, ครูอุทัย พาทย์โกศล, ครูศิริชัยชาญ พิทักษ์บุญ และครูที่มาจากสายนาฏศิลป์โขนละครเช่น ครูนิม โป๊ะเอี่ยม, ครูม.ร.ว. จรุงสุขสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และครูทองสุข ทองหลิม เป็นต้น

ครูแต่ละท่านก็มีตำราที่ได้รับมอบจากครูรุ่นก่อนๆรวมทั้งแบบแผนการไหว้ การอัญเชิญครู อาจารย์ทางดนตรีให้เข้าร่วมงานพิธี ด้วยวิธีการที่ต่างกันอย่างออกไป บางท่านก็มีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงประกอบการดำเนินพิธีทุกชั้นตอนอย่างละเอียดละออ บางท่านก็เรียกเพียง เพลงหน้าพาทย์ที่สำคัญเพียงไม่กี่เพลง บางท่านก็อ่านโองการเฉยๆ โดยไม่มีการเรียกเพลงเลย และบาง

ท่านก็มีกรร่ายรำหน้าพาทย์ประกอบการดำเนินพิธีด้วย เช่น รำพร้าห่มผ้า ตอนที่ยัญเชิญครูสู่ฆานชลพิธี รำโปรยข้าวตอก ตอนโปรยข้าวตอกดอกไม้ไปยังศรีษะครูและเครื่องสังเว

เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปแบบของการไหว้ครูดนตรีที่กระทำกันในปัจจุบัน ถ้าหากไม่ใช่ครูอาวุโสของสำนักดนตรีนั้นๆ เป็นพิธีกรให้กับงานของสำนักดนตรีของตนเองแล้ว ก็มักจะพบว่า มีการเชิญ(หรือน่าจะเรียกให้แนวว่า"ว่าจ้าง")ให้พิธีกรเดินทางไปประกอบพิธีไหว้ครูให้กับสถาบันและสำนักดนตรีต่างๆ โดยมีวงปี่พาทย์ที่รู้แนวทางของพิธีกรนั้นๆไปร่วมบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ ประกอบพิธีบางที่ก็ใช้วิธีเชิญพิธีกรจากที่อื่น แล้วใช้วงปี่พาทย์เจ้าถิ่นบรรเลงประกอบ ซึ่งถ้าทั้งสองฝ่ายไม่คุ้นเคยและไม่เข้าใจกัน ผลลัพธ์ก็อาจจะเกิดความเสียหายได้ น้อยครั้งนักที่จะได้ยินว่า เจ้าของวงดนตรีหรือเจ้าของเครื่องดนตรีเป็นผู้ไหว้เสียเอง

ดังนั้น อาชีพพิธีกรไหว้ครูสำหรับงานไหว้ครูดนตรีไทยโดยทั่วไป จึงเป็นเรื่องที่ควรติดตามทำความเข้าใจให้ลุ่มลึกกันต่อไป

เรื่องที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ในการประกอบพิธีไหว้ครูในแต่ละท้องที่จะมีรายละเอียดปลีกย่อยกันออกไป ทั้งในแง่การจัดเครื่องตั้งสังเวย ตั้งเครื่องดนตรี ตั้งศรีษะครูเทพ ครูยักษ์และครูฤๅษี ที่สำคัญคือ โรงการที่พิธีกรใช้อ่านเชื้อเชิญ ครูบาอาจารย์ให้มาร่วมงานพิธีนั้น จะมีสำนวนที่หลายหลากกันออกไป มีการระบุนามของเทพดาชั้นผู้ใหญ่และดุริยเทพหลายองค์ โดยจะมีการบอกสัญญาณไหว้วงปี่พาทย์ทำเพลงหน้าพาทย์ ตามนามและความหมายของเทพเหล่านั้น เช่น เมื่อกล่าวถึงพระพรหม ก็บรรเลงตระพระพรหม เมื่อกล่าวถึงพระพรโคธรรพ พระปัญญาสังขร ซึ่งสองท่านนี้ถือเป็นเทพเจ้าทางดนตรีที่สำคัญโดยตรง ก็มีเพลงตระพระพรโคธรรพ เพลงตระพระปัญญาสังขร เมื่อกล่าวถึงพระพิราพ ก็มีเพลงองค์พระพิราพ บรรเลงขึ้นเพื่อให้เป็น สัญญลักษณ์แห่งการเสด็จมาเยือนฆานชลพิธีของท่าน

หรือเมื่อกล่าวถึงการเดินทางมาของเทวดาทั้งหลาย ก็จะใช้เพลงกล่อม เพลงโคมเวียนเป็นสัญลักษณ์ของการเข้ามาถึงเป็นต้น พิธีกรบางท่านก็ร่ายรำที่ทำการสร้างบรรยากาศ และเป็นการสนับสุนนความศักดิ์สิทธิ์กันยิ่งขึ้นไปอีกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ต่อไปนี้เป็นกรร่าดัดบกระบวนเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในพิธีไหว้ครู ซึ่งอาจถือเป็นกลุ่มเพลงที่บรรดาพิธีกรสายกรรมศิลปากร(หรือกลุ่มที่ได้รับมอบสิทธิจากครูมนตรี)มักจะเรียกขานกัน [หมายเหตุ : บางแห่งบางท่านอาจมีความคลาดเคลื่อนออกไปจากนี้ เนื่องด้วยข้อแม่และเงื้อไต่ต่างกันไป]

๑. อััญเชิญเทวดา - สรรเสริญพระพุทศคุณ - ทำน้ามนต์ครู - จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

๒. บทบูชาพระรัตนตรัย (สาธุการ)

๓. บทบูชาพระรัตนตรัย - คุณบิดามาดา - ครูอาจารย์ - สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (สาธุการกลอง)

๔. บทบูชาพระภูมิเทวดาและบูรพคณาจารย์ทั้งหลาย บทบูชาครูฤๅษีชีพร้าห่มผ้า บูชาโชนละคร (ตระสันนิบาต พร้าห่มผ้า โหมโรงเย็น)

๕. บทบูชาพระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ และเทวดาต่างๆ (ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์)

๖. บทอััญเชิญพระปัญญาสังขร (ตระเชิญ)

๗. บทอััญเชิญพระวิชณุกรรม พระปัญญาสังขร พระพรโคธรรพ (ดำเนินพร้าห่มผ้า เสมอข้ามสมุทร)

๘. บทขอขมาอภัย ขอโหสิกรรม และขอพรครูเทพดาด้วยเครื่องพลีกรรมต่างๆ (บาทสกุณี)

๙. บทอััญเชิญเทพดา ครูฤๅษี (โคมเวียน เสมอเถร)

๑๐. บทอััญเชิญครูดุริยางคศิลป์ (ตระพระประคนธรรพ)

๑๑. บทอััญเชิญครูเทพเจ้า ครูฤๅษีและครูต่างๆเสด็จเข้าสู่ที่ประทับเพื่อรับเครื่องสังเวย (พร้าห่มผ้า)

๑๒. บทอััญเชิญครูพระพิราพ (องค์พระพิราพ/พระพิราพเต็มองค์)

๑๓. บทอััญเชิญครูพระพิราพเข้าสู่ที่ประทับ (เสมอमार)

๑๔. บทถวายเครื่องสังเวย (นั่งกิน, เช่นเหล่า)

๑๕. บทลาเครื่องสังเวย, ครูเทพเจ้า ครูฤๅษี และครูต่างๆ เสด็จออกจากโรงพิธี (พร้าห่มผ้าออก, เสมอเข้าที่)

๑๖. โปรยข้าวตอกดอกไม้ - อวยชัยให้พร - สิ้นสุดพิธี (โปรยข้าวตอก, มหาชัย, เชิด-กรารรำ)

เพลงกลุ่มที่เสนอมานี้ หากจะนำไปเปรียบกับตำราอื่นๆ ก็จะมีมิติของการไหว้ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น กลุ่มพิธีกรสายครูนิ่ม โป้เอี่ยม หรือครูบุญยัง เกิดคง ซึ่งจะมิกลุ่มเพลงไหว้ครูดังนี้

๑. พร้าห่มผ้า

๒. สาธุการ

๓.	ตระกริ่ง	๔.	สาธการกลอง
๕.	ตระสันนิบาต	๖.	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์
๗.	ตระบองก้น	๘.	ตระเซฎฐเหณี เซฎฐใต้
๙.	ตระประสิทธิ	๑๐.	บาทสกุณี
๑๑.	เสมอข้ามสมุทร	๑๑.	ตระพระวิษณุกรรม
๑๓.	ตระเทวาประสิทธิ์	๑๒.	ตระมงคลจักรวาล
๑๕.	ดำเนนพรหมณ์	๑๖.	ตระพระประคนธรรพ
๑๗.	เสมอ ๓ ลา	๑๘.	เสมอพราหมณ์
๑๙.	ตระพระพิฆเนศ	๒๐.	ตระนางเดิน
๒๑.	เพลงช้าเพลงเร็ว	๒๒.	โคมเวียน
๒๓.	กลม, กราวนอก, กราวใน	๒๔.	ແผละ
๒๕.	องค์พระพิราพ	๒๖.	เสมอมาร
๒๗.	เสมอผี	๒๘.	นั่งกิน, เช่นเหล้า
๒๙.	ลงสร	๓๐.	เทพดำเนน
๓๑.	ตระพระพิราพประทานพร	๓๑.	คุกพาทย
๓๓.	เสมอลิง	๓๒.	ไปรยข้าวตอก
๓๕.	ปลายเข้ามา	๓๖.	เสมอเถร

อนึ่ง การจัดวางถ้อยคำและเพลงหน้าพาทย์ มักจะมีความสอดคล้องเกี่ยวพันและเป็นเหตุเป็นผลกัน ต่างครุต่างตำราต่างสำนวนอาจมีประเด็นปลีกย่อยที่ต่างกันไป แต่ก็ถือเป็นความหลากหลายที่น่าจับตามองหรือนำเอาไปศึกษาวิเคราะห์ในมุขลิกลูกต่อไปได้เป็นอย่างดี

เรื่องการไหว้ครุของชาวดนตรีไทยชนิดสลับซับซ้อนในฉากสมัยปัจจุบันเช่นนี้ ชวนให้หวนนึกไปถึงคำกล่าวในบทไหว้ครุเสภาของโบราณที่ขึ้นต้นว่า "สิบนิ้วลูกลงประนมเหนือเศกาศ ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกา พระสงฆ์ทรงศีลว่าโดยจง..." ที่มีบทต่อเนื่องว่า "ทีนี้จะไหว้ครุครุส่น เป็นนายประตุครุคนทุกแหล่งหล้า ไหว้ครุมีช่างประตักถัดลงมา ครูเพ็งแก่งว่าข้างสุพรรณ จะไหว้ครุครุเหล่าชอบเฮฮา พันรักษารাত্রีดิชยัน ตาทองอยู่ครุละครกลอนสำคัญ ตาทหลวงสุวรรณรองศรีที่บรรลัย..." และต่อยด้วยบท "ทีนี้จะไหว้ครุปีพาทย์ข้อระนาดฎฎฎี่ไปเณ ทั้งครุแก้วครุพักเป็นหลักชัย ครุทองอินนั้นแลใครไม่เทียมทัน มีก็ต่อดหนอดหนักขยักขยอน ตาพูนมอญมิใช่ชั้วตัวขยัน ครุมีแขกคนนั้นเข้าตีครัน เป้าพาย่อยลอยลั่นบรรเลงฎ..." "ไปจนถึง"...ครั้นจะรำไปหนักก็ชกซ้ำ ทีนี้จะว่าเสภาตามครูสอนข้าพเจ้าปลั่งผลาดบาทบทกลอน ขออภัยเถิดอย่าค่อนนินทาเลย..."

บทไหว้ครุเสภา นี้ ถือว่ามีความสัมพันธ์กับการดนตรีไทยคือเส้นทางปีพาทย์เสภาโดยตรงและเรียกได้ว่าเป็นช่วงเดี่ยวกระมังที่มีการระบุชื่อครุปีพาทย์ ครูเสภาระดับชาวบ้านเอาไว้เป็นหลัก ฐานให้ลูกหลานรุ่นหลังได้ศึกษากัน แต่สิ่งที่น่าสงสัยก็คือ เมื่อลูกหลานชาวปีพาทย์รุ่นหลังจัดให้ มีพิธีไหว้ครุดนตรีไทยกัน ทำไมถึงได้กลับมาครุเทพยดาดนตรี(แขก) เดินทางเข้ามาร่วมในพิธีกัน เอ๊กเกริกมากมายอย่างนั้น แถมยังมีเพลงส่วนตัวมาเป็นเครื่องหมายการค้ากันทุกท่านทุกองค์อีก พวกครุชาวบ้านเล่า หลบลี้หนีหายไปไหน มีพิธีกรน้อยรายเต็มทีที่จะกล้าเพิ่มเติมรายชื่อครุที่ไม่ใช่ครุเทวดาลงไปในองการไหว้ครุ

ครั้งหนึ่ง ผมเคยไปร่วมงานไหว้ครุที่มูลนิธิหลวงประดิษฐไพเราะ สมัยนั้น คุณหญิงชื่น ศิลปินเพลง บุตรีของครุหลวงประดิษฐ์ยังมีชีวิตอยู่ ท่านทำหน้าที่เป็นพิธีกรไหว้ครุ คุณหญิงชื่นได้ ะเยนนามของบิดาท่าน ะเยนนามครุมีแขก และนามดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ เป็นการเชื้อเชิญให้เดินทางมาร่วมพิธีโดยตามหลังพวกครุเทพยดาทั้งหลายมาอีกที หรือจะเรียกว่ามาคนละเที่ยวบินกันก็ได้ แล้วไหว้งปีพาทย์บรรเลงเพลงรั้วสามลารับช่วงหลังจากการเชื้อเชิญ

แม้จะไม่มีการใช้เพลงหน้าพาทย์ใหญ่ๆขนาดตระใดๆเป็นการระบุสัญลักษณ์ของครุมนุษย์ทั้งสามท่านดังเช่นครุเทพอื่นๆ แต่ก็ก็เป็นเครื่องหมายอะไรสักอย่างให้ลูกคิดได้ว่าเป็นเรื่องที่คุณหญิงชื่นท่านได้เดิน ตามรอยตำราไหว้ครุเสภาโบราณ ชนิดที่ว่า ครุ

ดนตรีธรรมดาที่มีความสามารถมีความรู้และพระคุณแก่วงการดนตรีไทยอย่างท่านทั้งสามนั้น ก็มีสิทธิ์ที่จะได้รับ"บัตรเชิญ"เข้ามาร่วมพิธีได้อย่างสมภาคภูมิกับเขาเหมือนกัน ไม่ใช่เป็นครูที่แอบแฝงเข้ามาเที่ยวงานไหว้ครูของลูกหลานตนเองแต่ประการใด

เรื่องการเอยนามครูดนตรีสามท่านนี้ ตอนหลังเมื่อคุณหญิงขึ้นสิ้นลงไป ครูประสิทธิ์ ถาวร มาเป็นพิธีกรรับช่วงต่อ ก็ยังมีการเชิญกันอยู่ แต่เป็นแค่ครومیแอกกับครูล่วงประดิษฐ์เข้าร่วมงานได้สบายๆ ส่วนดร.อุทิศกลับโดนงดบัตรผ่านเข้างาน ปีหลังๆมีการออกบัตรให้คุณหญิงขึ้นบ้างเหมือนกันแต่ก็ไม่สม่ำเสมอสักเท่าไรนัก จะเป็นด้วยเหตุผลอะไรก็เหลือเดา

เรื่องความสัมพันธ์ของครุมนุชย์รุ่นก่อนๆกับนักดนตรีไทยในชั้นหลัง ดังกรณีของบทเสภา ไหว้ครูก็ดี หรือบทเชิญเชิญตามที พิธีกรของสำนักดนตรีของมูลนิธิหลวงประดิษฐ์ไพเราะได้กล่าวถึงก็ดี เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เรื่องนี้ถ้าไปเทียบกับพิธีกรอิสระอันหมายถึง พิธีกรที่รับเชิญไปอ่านโองการ ให้งานโน้มนางานนี้ทั่วไป ไม่ผูกติดกับสำนักตัวเองดังเช่นตัวอย่างข้างต้น จะไม่ได้พบแขกกิตติมศักดิ์ เช่น ท่านทั้งสามที่กล่าวนามมาแล้วข้างต้น คงมีแต่เพทยาคนตรีเท่านั้นที่เป็นแขกรับเชิญประจำ ของการจัดงานไหว้ครูทุกๆงาน

บางทีวันเดียวกันก็มีการจัดไหว้ครูซ้อนกันหลายๆที่ โดยที่เผอิญ พิธีกรต่างก็ได้รับมอบ โองการไหว้ครูหลักสูตรเดียวกัน ถ้าเป็นเช่นนี้ เหล่าเทวดาทั้งหลายคงจะเหนื่อยพิลิกที่ต้องเดิน ทางไปเข้าพิธีงานโน้มนางานนี้ให้ทันการ ยิ่งเข้าพรรษา ผนตกชุก ก็คงจะเปียกม้อล่อมม้อแลกลงไปตามๆ กันเพราะไหนๆเขาเชิญมาซะแล้ว เครื่องสังเวทยก็จัดให้พร้อม เพลงประจำตัวก็ตั้งขึ้นแล้วจะมีมวลชลฝนอยู่เฉย ในวิมานก็ได้ ก็ต้องปฏิบัติตนเป็นเทวดาที่ดี ตามคำเรียกร้องของชาวบ้าน

ปัญหาที่ต้องนำมาขบคิดกันในตอนนี้ก็คือ
อดีตครูชาวบ้านอื่นๆที่เคยอยู่ในความทรงจำของบทเสภาที่มักจะอ้างถึงกัน
หายไปไหนจากบรรยากาศการไหว้ครู

ครูดนตรีไทยที่ครั้งหนึ่งเป็นมนุษย์แท้ๆ เคยมีเลือดเนื้อ อารมณ์ ความรู้สึก กีเลส ตัณหา มีจินตนาการมากเกินประมาณ สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นบทเพลง เนื้อเพลง หนทางบรรเลง สุนทรีย์รส ที่สัมผัสและรู้สึกได้ แต่ทว่าวันใดวันหนึ่ง พวกเขาล้มหายตายจากไป

ท่านเหล่านั้น หายไปไหน
ทำไม ไม่มีการรำลึกนึกถึงกันอย่างเป็นรูปธรรม
กลับมีครูเทวดาแวมมาร่วมงานกันล้มลามคับคั่ง
ทำไมไม่มีเสียงเพลงงานของครومیแอก ครูซ้อย ครูเจ้าคุณประสาน ครูล่วงประดิษฐ์ไพเราะ ครูจางวางทั่ว ครูเจ้าคุณเสนา
ครุฟุ่ม ครูเพชร ครูพระเพลงไพเราะ ฯลฯ ใครต่อใครที่เป็นตำนานของการดนตรีไทยมาจนถึงทุกวันนี้ มาบรรเลงถวายมือกันอย่างจริงจังหรือถือเปรียบเป็นหน้าพาทย์ศักดิ์สิทธิ์ควบคู่ไปกับเพลงหน้าพาทย์ที่ต้องใช้ตะโพนกลองทัดตีระโคมกันอยู่ครึกโครมนั้นเล่า
มีแต่สาธารณูปการ ตรีพระประโครธรรพ ตรีพระอิศวร ตรีสันนิบาต เสมอข้ามสมุทร บาทสกุณี ตรีพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ตรีพระวิชณุกรรม ฯลฯ ที่เป็นการประกาศความสำคัญของครูเทพดนตรี

ที่จริง หากจะพูดกันตรงๆไปว่าการเกิดท่านองและบทบาทของเพลงหน้าพาทย์เทวดาแขก ก็คงจะไม่หนีไปจากการสร้างสรรค์ของครุมนุชย์เหล่านั้นหรอก แต่เราท่านทั้งหลายก็ทึกทักถือจดจำเป็นตำราแบบแผนและนับถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามรากฐานวัฒนธรรมพราหมณ์ผสมพุทธที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาโดยตลอด

ไม่ใช่จะชวนเถียงกับท่านผู้อ่านว่า

พระเจ้าให้กำเนิดโลกและมนุษย์ หรือ มนุษย์ให้กำเนิดพระเจ้า กันแน่

แต่ถามด้วยความสงสัยว่า แล้วการที่จะต้องมีการอ่านโองการไหว้ครู มีการชุมนุมเทวดาแขก มีการตั้งเครื่องสังเวทยดุขบถ ขวานสัมพันธ์ลูกไม้มนานา มีวงปี่พาทย์พิธีคอยบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง มีพระสงฆ์มาสวดมนต์และฉันภัตตาหาร รวมไปถึง การมีพิธีกรในการไหว้ครู ซึ่งดูเหมือนจะเป็นหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้ทั้งนั้นเป็นด้วยเหตุใด

คำตอบที่คาดเดาเอาเองจากความไม่รู้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของการดนตรีไทย จากความเป็นสิ่งบันเทิงใจและการบรรเลงประกอบพิธีกรรมในระดับชาวบ้านหรือ "ไพร่" มาสู่ความเป็นสิ่งบันเทิงในระดับ "วัง" สู่ความเกี่ยวพันกับงานศิลปกรรมประเภทอื่นอันมีวรรณคดี และนาฏศิลป์โขนละคร เป็นเหตุให้ดนตรีไทยต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ มีการยกระดับของการสร้างความเชื่อ การประพืดปฏิบัติของผู้เรียนผู้สอนดนตรี การแสวงหารูปแบบของพิธีกรรมทั้งที่เป็นเปลือกและกระพี้ในดนตรีไทย จนมาถึงการไหว้ครูดนตรีไทยประจำปีอย่างจริงจัง

การไหว้ครู ได้ปรับเปลี่ยนตัวเองจากลักษณะของไหว้ครูที่เรียบง่ายของชาวบ้าน มาสู่ความยุ่งยากซับซ้อนของชาววัง โดยมีการรจนาโองการไหว้ครูที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาหลายต่อหลายสำนวนด้วยกัน อัญเชิญครูเทวดาแขกซึ่งน่าจะมาจากวรรณกรรมสายพราหมณ์หรือตำราโขนละครเข้ามารวบอยู่ในโองการเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ขลังน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น มีการประดิษฐ์ทำนองเพลง หน้าทับ ไม้กลอง และกำหนดให้ช่วงบิณฑบาตพิธีที่เมื่อบรรเลงแล้วฟังดูเกิดความรู้สึกสง่างามกว่าเสียงที่เกิดจากการประสมวงดนตรีลักษณะอื่นๆ (ไม่ว่า ถ้าครูสมัยก่อนมาเห็นวงมโหรีมโหฬาร หรือที่เรียกกันว่า"มหาดุริยางค์"ในสมัยนี้ ก็อาจจะเปลี่ยนใจกันใหม่)

และที่สำคัญที่สุดก็คือ การสะท้อนอิทธิพลของ"วัง"ในการให้รูปแบบของกระบวนการจัดพิธีไหว้ครูดนตรีและนาฏศิลป์ไทยที่มีความโอ่อ่าสง่างาม หรูหราตระการตา ยิ่งใหญ่ จนผู้ร่วมงานต่างพากันยอมรับในอำนาจชนิดเกินจริง ซึ่งภาพและบรรยากาศเหล่านี้ ยังคงมีให้เห็น และให้รู้สึกได้อย่างต่อเนื่องมาจนทุกวันนี้

แล้วขอถามต่ออีกว่า

ทำไมต้องมีอาชีพพิธีกรไหว้ครูดนตรีไทย

สิ่งที่รู้สึกว่าเป็นภาพสะท้อนของความจำเป็นในการ "ว่าจ้างพิธีกร" สำหรับการไหว้ครูตามสำนักดนตรีต่างๆ ไปก็น่าจะเป็นรากเหง้าของคติพราหมณ์ว่าด้วยการปฏิบัติเช่นสรวงบูชาเทพเจ้าแขกโดยรูปแบบที่มีพราหมณ์เป็นบุรุษไปรษณีย์ ใช้ภาษาศักดิ์สิทธิ์กล่าวเชิญเทพเจ้าทั้งหลายทั้งปวงให้มาร่วมงาน ทานเลี้ยงเครื่องสังเวศ คุรบรรำร่าพอน ฟังเพลงบรรเลงถวายโดยชาวมนุษย์ และร่วมถวายสังฆทานให้พรแก่ผู้ประกอบกิจไหว้ครูก่อนที่จะถูกเชิญให้กลับไป

แต่หากเนื้อหาที่ผกผันจากพราหมณ์มาสู่ความเป็นพิธีกรของดนตรีนาฏศิลป์ไทยเรานั้น กลับมีความหลายหลายกันออกไปตามลักษณะของบรรยากาศ สถานที่ ความต้องการของเจ้าภาพหรือจำนวนผู้ที่มาร่วมงาน และที่สำคัญคือความพร้อมในวัยวุฒิ คุณวุฒิ และบารมีของพิธีกรผู้อ่านโองการ (ดู : ผู้อ่านโองการไหว้ครูดนตรีไทย, บุญช่วย โสวัตร, ที่ระลึกงานไหว้ครูและครอบครูดนตรีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๑ : ๗-๑๒) ซึ่งทำนทั้งหลายเหล่านี้ จะต้อง "สอบผ่านโดยหลักการและหลักเกณฑ์ของนักดนตรีไทยหลายด้านด้วยกัน เป็นต้นว่ามีความอาวุโส มีฝีมือในเชิงปฏิบัติ มีความรู้ในด้านเพลงการทั้งปวงจนถึงระดับสูงสุดอันได้แก่เพลงองค์พระพิราพ และเคยบวชเรียนมาแล้ว รวมทั้งประพืดตนตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม (?)

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมานั้นดูแล้วก็ออกจะขัดแย้งกับพราหมณ์อยู่บ้าง ตรงที่พราหมณ์นั้น เขาจะใช้ระบบสืบทอดทางสายตระกูลหรือ"วรรณะ" อันกล่าวได้ว่า เมื่อปู่พราหมณ์พ่อพราหมณ์เคยติดต่อกับเทวดาแขกมาอย่างไร ลูกพราหมณ์หลานพราหมณ์ก็จะต้องสืบทอดบทบาทหน้าที่ของ บรรพบุรุษไปด้วย แล้ววรรณะอื่นจะมาประกอบกิจการพิธีกรรมดังเช่นพวกพราหมณ์หาได้ไม่ นับว่าเป็นกุศโลบายในการสงวนอาชีพและศักดิ์ศรีของชนชั้นพราหมณ์ไว้ได้อย่างแยบยลวิธีหนึ่ง และทำพิธีบูชาเทวดาได้โดยไม่จำเป็นต้อง "สอบเทียบ" หรือ "สอบผ่าน" กฎเกณฑ์ของการเป็นพิธีกรอย่างไรเราแต่อย่างไร

ที่จริงเรื่องของการกำหนดกฎเกณฑ์นี้ ตั้งกันมาตั้งแต่เมื่อไร และเป็นของใคร โดยใคร เพื่อใคร ก็ไม่ทราบ แต่ในที่สุด ก็กลับกลายเป็นการยอมรับนับถือกันโดยปริยาย จึงได้เกิดมีพิธีกรรุ่นใหญ่ที่คั่นหน้าคั่นตาเป็นที่ยอมรับนับถือหรือรุ่นเล็กที่พอจะอ้างหรือรับรู้กันว่า"สอบผ่าน"กันอยู่เสมอไม่ทำน วนเวียนปฏิบัติหน้าที่ตามงานไหว้ครูดนตรีไทยตามสถานที่ต่างๆ แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพที่ในการจัดงานไหว้ครูดนตรีประจำปีขึ้น จนกลายเป็นภาพชินตาว่า เมื่อจะไหว้ครูกันที่ไร หากสำนักดนตรีไหนไม่มีพิธีกรที่เป็นครูผู้ใหญ่ของสำนัก

นั้นแล้ว ซึ่งโดยมากมักจะเป็นสำนักดนตรีเล็กๆระดับพวกปี่พาทย์ ขวาทานหรือเครื่องสายขวาทาน หรือตามโรงเรียนที่มีกิจกรรมดนตรีไทยในลักษณะชมรมหรือชุมนุม ก็จะวุ่นวายถามหาพิธีกรกันจ้าละหวั่นเป็นประจำทุกปีไป

ยิ่งความต้องการในการจัดงานไหว้ครูมีมากขึ้น ครูที่เป็นพิธีกรรุ่นใหญ่รุ่นเล็กก็ยังเหนื่อยกันมากขึ้นๆ บางท่านแทบว่าจะ"เดินสาย"ไปตามที่โน่นที่นี่อยู่ตลอดไม่มีเว้นว่าง ดูๆแล้วไม่ต่างจากดารานักร้องยอดนิยมในสมัยนี้สักเท่าไร ด้วยความที่เป็นผู้ที่ทุกฝ่ายยอมรับและตัวท่านเองก็มีน้ำใจอันงาม เต็มใจทำหน้าที่เพื่อบุชาวิชาชีพดนตรีและครูเทวดาโดยไม่เคยขาดตกบกพร่อง จนบางทีก็กลายเป็นการทรมานสังขารของท่านมากขึ้นทุกทีๆ ทั้งๆที่อายุขัยมากขึ้น สภาพร่างกายก็ค่อยๆเสื่อมลงตามลำดับ ก็ยังต้องเดินทางไกลไปไหนต่อไหน นั่งพับเพียบพนมมือเพ่งสายตาอ่านโองการอยู่เป็นนานๆทนดมกลั่นควันรูปเทียนกระจายฟุ้ง และบางทีบางท่านก็ต้องลุกขึ้นมาร่ายรำ ทำท่าเพลงหน้าพาทย์บูชาครูด้วย เป็นเรื่องน่าเคารพและน่าเหนื่อยแทนพอกๆกัน

มิหนำซ้ำ เมื่อเสร็จช่วงไหว้ครู ก็ยังต้องผินสังขารช่วยทำพิธี"เจิม"และ"ครอบ"ให้นักดนตรีรุ่นใหม่อีกลำดับหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อผ่านพิธีกรรมอัญเชิญครูเทวดาที่อืมหน้ากลับสู่วิมานสำราญใจแล้ว ครูพิธีกร ก็ยังต้องทำงานต่อ และดูออกจะหนักกว่าช่วงที่ติดต่อกับเทพดนตรี นั่นคือการเจิมหน้าผากผู้เข้าร่วมงานทั้งหมด เจิมเครื่องดนตรีที่นำเข้ามาร่วมงาน ประพรมน้ำมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคล และที่น่าเหนื่อยแทนมากๆ ก็คือกระบวนการ "ครอบ" ซึ่งหากจะกระทำการเต็มรูปแบบ ก็ต้องทำกันทุกระดับ ตั้งแต่การครอบเบื้องต้น ครอบโต๊ะโหมโรง ครอบโหมโรงกลางวัน และในที่สุดคือมอบโองการไหว้ครูให้แก่ผู้ที่มีความเหมาะสมที่จะมาเป็นพิธีกรไหว้ครูในลำดับต่อไป

การครอบขั้นแรกคือ การครอบเบื้องต้นเพื่อเรียนดนตรี ในกรณีนี้ พิธีกรจะจับมือผู้เรียนชนิดเริ่มต้นฝึกดนตรีไทย ดีซ่องวงใหญ่หัวเพลงสาธุการ (สำหรับผู้ที่เรียนปี่พาทย์) หรือครอบฉิ่งบนศรีษะ (สำหรับผู้ที่เรียนเครื่องสายหรือขับร้อง) หรือตะโพน (สำหรับผู้เรียนเครื่องหนัง) โดยมีเจตนาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นแห่งการฝึกดนตรีตามความเชื่อของไทย ซึ่งก็ยังไม่ทราบอยู่ดีว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร โดยใครและเพื่อใคร ขณะนี้อาจจะตอบได้เพียงคำถามว่า ทำเพื่ออะไร ตามเหตุผลของขนบธรรมเนียมของการศึกษาที่ต้องมีผู้ชี้แนะแนวทางเป็นรากฐานเบื้องต้น เพื่อความเป็นสิริมงคลและความก้าวหน้าในการเรียนดนตรีต่อไป

ในขั้นตอนนี้ หากผู้ต้องการครอบมีมาก โดยเฉพาะฝ่ายปี่พาทย์ พิธีกรก็ต้องสู้ทนจับมือกันจนเสร็จสิ้นทุกคน บางท่านก็แก้ไขโดยการหาตัวแทนของกลุ่มผู้หัดใหม่เข้ามานั่งในวงซ่องเพียงคนเดียว แล้วใช้สายสิญจน์วนรอบผู้หัดใหม่คนอื่นๆหรือให้จับแขนต่อกัน ซึ่งฟังดูประจุกดังเป็นลูกโซ่หรือสายไฟที่เดินกระแสไฟฟ้าหรือส่งพลังงานอย่างต่อเนื่องกันไป เมื่อกวดสวิทซ์ต้นขั้ว คนที่อยู่ตลอดระยะทางของสายไฟตั้งแต่ต้นจนปลายทาง ก็ย่อมได้รับกระแสพลังงานนี้ไปด้วยเช่นกัน นับเป็นการทุ่มเวลาและความเหนื่อยของพิธีกรลงไปได้มาก พิธีกรบางท่านก็จัดให้มีครูผู้ช่วย คอยทำหน้าที่จับมือครอบเบื้องต้นให้นักดนตรีหัดใหม่แทน เพื่อย่นย่อเวลาของงาน และกระบวนการขั้นตอนในการทำพิธี ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็ต้องพิจารณาแก้ไขตามลักษณะของงาน สถานที่ และความพร้อมของพิธีกรไปด้วยกัน

หลังจากที่ได้ครอบเบื้องต้น ก็มาเป็นการครอบโต๊ะโหมโรง สำหรับผู้ที่ได้ต่อเพลงปี่พาทย์ในชุดโหมโรงเช้าและโหมโรงเย็นไป ได้ส่วนหนึ่งแล้ว โดยที่จะถือเป็นขั้นตอนของการศึกษาในระดับสูงขึ้นและมีขอบเขตการเรียนดนตรีที่กว้างขวางขึ้น ถัดจากนี้เป็นกลุ่มของผู้ที่จะครอบโหมโรงกลางวัน อันเป็นกลุ่มเพลงหน้าพาทย์ขั้นสูง จนมาถึงการครอบเพลงองค์พระพิราพ ซึ่งถือเป็นจุดสำคัญในชีวิตนักดนตรีไทย นักดนตรีเหล่านี้ จะได้รับการจับมือครอบอย่างจริงจังและถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือในแวดวงดนตรีไทย ในแง่ฝีมือและประสบการณ์ถึงขั้นบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ไหว้ครูได้และการครอบที่สำคัญที่สุดคือ การครอบและมอบโองการไหว้ครูสำหรับผู้ที่มีความเหมาะสมในการสืบทอดการประกอบพิธีไหว้ครูต่อไป ซึ่งพิธีกรผู้ที่จะทำการครอบ จะต้องเป็นผู้พิจารณาและอนุญาต ตามความเป็นจริงและสมควร ผู้ได้รับสืบทอดหน้าที่พิธีกรคนใหม่นี้ สามารถประกอบพิธีไหว้ครูได้เองต่อไป และอาจจะต้องปฏิบัติหน้าที่เฉพาะกิจ คืออ่านโองการหรือครอบแทนครูผู้ประสิทธิ์ประสาทโองการในบางโอกาสที่ได้รับมอบหมาย

นั่นคือ บทบาทหน้าที่ของพิธีกรที่เฝ้าจกจบสิ้น ตราบใดที่พิธีกรรมไหว้ครูดนตรีไทย ยังเป็นที่ยอมรับและประเพณีปฏิบัติในวงการดนตรีไทยอย่างจริงจังตลอดมาและตลอดไป

สิ่งที่น่าสนใจเมื่อมองภาพรวมของงานไหว้ครูดนตรีไทย ในลักษณะเปรียบเทียบกับไหว้ครูที่เป็นตำรับของกระทรวง ศึกษาธิการ ที่พบเห็นกันตามโรงเรียน วิทยาลัย หรือตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่มีการเกณฑ์นักเรียนทำพานพุ่มกันอย่างสวยงาม สถาน ศึกษามากมายแห่งมีการประกวดความงามความเก๋ของพานที่ประดิษฐ์ขึ้นมา และคัดเลือกเอานักเรียนหน้าตาสะสวยเป็นตัวแทนบรรดา นักเรียนทั้งหลายถือพานไหว้ครูมามอบแด่คณาจารย์ตามวันเวลาที่นัดหมาย ซึ่งโดยมากจะทำกันในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ของภาคการ ศึกษาแรก

เมื่อถึงวันเวลาไหว้ครู เหล่านักเรียนทั้งหลายก็จะร่วมเปล่งวาทะ ปาเจราจริยาโหติ กันอึงมี แล้วเอาพานพุ่มดอกไม้มาหมอบ กรานวานไหว้ครูผู้ใหญ่ (ผู้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารสูงสุดของโรงเรียน) ซึ่งนั่งเด่นเป็นสง่าอยู่ท่ามกลางผองบริวารและความสงบสำรวม ของสถานที่ สถานศึกษาบางแห่งที่แปลกหน่อย ก็มีการนำวงปี่พาทย์มาบรรเลงเพลงสาธิตที่เป็นเพลงรวมอยู่ในชุดโหมโรงเข้าโหมโรง เย็น (ไหว้พระ) หรือนางนาค (ท้าวขวัญ) มาใช้สร้างบรรยากาศระหว่างที่ขบวนนักเรียนนำดอกไม้ธูปเทียนมาวางครวระแถวคณาจารย์ที่ นั่งเรียงรายรับไหว้อยู่ด้านหน้า

ปรากฏการณ์จากงานไหว้ครูตำรับกระทรวงศึกษา ที่ไหว้ครู "บูรพคณาจารย์" และ "ท่านผู้ประสาขาวิชาแก่ข้าในกาลปัจจุบัน " และยังได้ "ก่อเกิดประโยชน์ศึกษา-อบรมจริยา" โดยที่ข้อคุณพระศรีรัตนตรัยดลบันดาลให้ครูเหล่านั้นมีความสุข ไร้ภัยอันตรายใดๆ นับว่าเป็นสิ่งที่ยังต้องการคำอธิบายจากสังคมไทยในปัจจุบันอยู่มาก น่าสังเกตว่ากระบวนการไหว้ครูตามโรงเรียนนี้ จะมีการฝึกซ้อม ท่องบทไหว้ครูและการนัดหมายหยุดเรียนเพื่อให้ครูและนักเรียนมาร่วมงานกัน ไม่ทราบแน่ชัดว่ากระบวนการไหว้ครูเช่นนี้ ได้"ให้"อะไร กับครูและนักเรียนที่ร่วมประกอบพิธีกรรมอย่างจริงจังบ้าง รวมทั้งสิ่งที่พวกเขาเหล่านั้น ได้"รับ"จากผลของพิธี เรื่องเหล่านี้ยังขาดการ ศึกษาและประเมินผลกันอย่างจริงจัง มักจะไปหยุดตรงคำตอบกันในความรู้สึกอิมเอมกับคำว่าเอกลักษณ์วัฒนธรรมไทยกันถ่ายเดียว และไม่รู้ว่าจะมีใครช่วยตั้งคำถามจากปรากฏการณ์เช่นนี้ได้

จากการไหว้ครูในระดับสถานศึกษาต่างๆ เมื่อมองย้อนกลับไปสู่การไหว้ครูดนตรีไทยที่เป็นธรรมเนียมประเพณีติดกันมา ดังที่ได้ กล่าวไว้ตั้งแต่ต้น ก็คงจะยิ่งเห็นข้อแตกต่างได้หลากหลายยิ่งขึ้น

การที่มีการจัดงานไหว้ครู มีพิธีกรซึ่งเป็นใครสักคนมาอ่านโองการนำไหว้ครุนั้น ตามเนื้อหาสาระแล้วเราไหว้อะไรกันแน่ แม้ จะไม่เข้าใจภาษาไทยปนแขกที่พิธีกรท่านกล่าวนำ แม้จะไม่เห็นภาพเทวดาแขกที่มาปรากฏกายพร้อมการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ แต่ก็ ยังพอที่จะสังเกตได้ว่า สิ่งในงานไหว้ครูดนตรีไทยกำลังปฏิบัติอยู่นั้น ได้นำเอาบรรดาเครื่องดนตรีไทยต่างๆ เครื่องมือเครื่องใช้ในการ บรรเลงและการผลิตเข้ามาประกอบอยู่ในมณฑลพิธี เราได้ไหว้เครื่องมือต่างๆซึ่งถือนั่นคือ "ครู" ที่สำคัญอย่างยิ่งของนักดนตรีหรือผู้ ประกอบกิจการทางศิลปะ

กระบวนการไหว้ แม้จะไม่ได้มี "ครู"มานั่งให้ไหว้เช่นเดียวกับตามสถานศึกษา แต่ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า ขั้นตอนต่างๆที่อยู่ใน พิธีกรรมทั้งหมด ตั้งแต่การเตรียมงาน การจัดสถานที่ไหว้ครู เครื่องไหว้ครู พิธีสงฆ์ พิธีไหว้ครู การจับมือ การครอบครู การบรรเลง เพลงหน้าพาทย์ การบรรเลงถวายมือ และบทบาทของพิธีกร ตั้งแต่ต้นจนจบพิธีกรรม สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ประมวลขึ้นมาเป็นหลักวิชา ของครูดนตรีไทย เป็นหลักการที่ค่อยๆสร้างตัวเองขึ้น ท่ามกลางเงื่อนไขต่างๆ และเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมหรือเจตนารมณ์ ของการไหว้ครุนั้นๆ

นักดนตรีไทยที่รัก

ถึงวันนี้ คุณตอบตัวเองได้บ้างหรือยังว่า

ไหว้ครูดนตรีไทย เรื่องจริงไหม

ไหว้ครู ไหว้ใคร ใครไหว้ ไหว้ทำไม ทำไมต้องไหว้

ช่วยบอกผมที

อานันท์ นาคคง,

๒๙ ตุลาคม ๒๕๓๖;๑๓ กันยายน ๒๕๓๘